

Tema:

FN:s konvention om barnets rättigheter – en källa till viktiga forskningsfrågor om barn och barns villkor

När Förenta Nationernas generalförsamling för drygt tio år sedan antog konventionen om barnets rättigheter, innebar detta att representanter för världssamfundet, åtminstone formellt, demonstrerade att de var överens om tre saker. För det första att barnet, som människa, medborgare och subjekt var värd sin egen konvention om rättigheter. För det andra, att de villkor som barn lever under inte alltid motsvarar de fysiska, sociala, politiska och kulturella krav på tillvaron som de har rätt att kräva. För det tredje, att en internationellt samordnad övervakning och uppföljning av överenskommelsen behövs. Med tanke på hur svårt det brukar vara att åstadkomma internationella överenskommelser i frågor som riskerar att störa och ifrågasätta kulturella normsystem och politiska skeenden, är redan det faktum att konventionen existerar intressant.

Beslutet om att anta konventionen utgjorde en slutpunkt på ett arbete som på olika sätt, främst i Europa, bedrivits sedan första världskriget. Den första internationella överenskommelsen om barns rättigheter träffades inom Natonernas Förbund. Genève-deklarationen som kom 1924 var ett första försök att formulera regler för att skydda barns rättigheter. Bakom deklarationen fanns, bland andra, representanter för det då nybildade Rädda Barnen, och den polske barnläkaren Januz Korczac.

Men beslutet i generalförsamlingen var inte bara en slutpunkt utan också en inledning till ett intensivt arbete, både med att få länder att ansluta sig till konventionen och med att utveckla strategier för att förverkliga dess innehåll. Anslutningen blev snabbt nästan total. Idag har endast USA och Somalia ännu inte ratificerat konventionen. I folkrättssammanhang är detta unikt, inget annat dokument har fått så stor uppslutning. När Thomas Hammarberg diskuterar hur det kom sig att konventionen fick ett sådant gensvar,

hänvisar han till flera samverkande faktorer (Hammarberg 2000). Han menar bland annat att konventionen sammanfaller i tid med att alltfler rapporter hade uppmärksammat barns utsatthet i områden med krig, fattigdom och politiskt förtryck. Detta menar Hammarberg kan ha inneburit att det var "...politiskt lägligt för regeringar att ansluta sig till de internationella försöken att tackla den verkligheten" (Hammarberg 2000, s 7).

Ett skäl till att konventionen om barnets rättigheter snabbt fick en i det närmaste total anslutning kan alltså ha varit att tiden var politiskt "mogen" för ett sådant dokument. När det gäller förverkligandet av konventionens innehåll på lite längre sikt har säkerligen det politiska klimatet också spelat roll, men utan konkreta strategier och program för bevakning och uppföljning av enskilda länders implementering av konventionen, hade det nog varit problematiskt att lämna den retoriska nivån. FN-kommittén för barnets rättigheter som bildades 1991, har spelat en central roll i detta arbete. Kommitténs uppdrag var att se till att de länder som ratificerat konventionen också respekterade den. Enligt Hammarberg är det främst tre strategier i övervakningsarbetet som har haft betydelse (Hammarberg 2000). För det första har kommittén klargjort ett budskap i konventionen genom att identifiera dess fyra huvudprinciper. För det andra har man "operationaliserat" konventionens innebörd i termer av politiska åtgärder och undviker därmed en alltför stark orientering mot välgörenhetsarbete. För det tredje har kommittén etablerat ett koncept för rapporteringsprocessen som innebär en öppenhet för konstruktiv och kritisk debatt och dialog med de olika länderna, snarare än ett formellt kontrollsystem.

Sverige var ett av de första länder som ratificerade konventionen och Sveriges riksdag har antagit en strategi för att förverkliga den (SOU 1997:116). Möjligen är det också så att Sverige tillhör de länder där implementeringsarbetet har börjat finna fungerande former. Ett intensivt arbete pågår för att omsätta konventionens idéer till praktisk politik. Runt om i landet arbetar man med lokala handlingsplaner för implementering av konventionen. Lokala politiska organ och tjänstemannagrupper har skyldighet att utföra barnkonsekvensanalyser i anslutning till beslut av olika slag, barnbilagor skall upprättas i samband med budgetarbete; lokaler och miljöer där barn vistas skall ses över och man arrangerar obligatoriska kurser i barnkonventionen för vuxna som arbetar med barn. Listan över pågående samhällsaktiviteter med syfte att förverkliga, göra praktik av, konventionen om barnets rättigheter skulle kunna göras mycket lång.

På en samhällsfront är det emellertid ganska tunt med aktiviteter. I en nyligen genomförd kartläggning av forskning med fokus på barnrättsfrågor och barnkonventionen fann Barnombudsmannen att tillgången på sådana studier är begränsad (Barnombudsmannen 2001). I kommentarerna till detta

faktum föreslås två orsaker. Eftersom forskare tenderar att hålla sig till den egna vetenskapliga disciplinens domäner, och barnkonventionens frågor inte har någon entydig akademisk hemvist, så har sådan forskning haft svårt att få genomslagskraft. En andra förklaring föreslås ha att göra med brist på forskningsmedel och att barnrättsforskning inte har prioriterats av något forskningsråd. Möjligen ligger det någon sanning i detta. Och möjligen är bilden inte fullt så negativ i ett internationellt perspektiv.

Men det kan också vara så att det finns forskare som inte har upptäckt FN:s konvention om barnets rättigheter som en källa till problematisering, reflektion och analys av barns vardagsvillkor och rättigheter. Detta temanummer syftar till att ge utrymme åt några författare som har sett de möjligheterna. Innan jag kort presenterar dem och deras bidrag, vill jag ange några motiv till varför jag själv anser att det finns anledning för forskare att uppmärksamma konventionen, både som fenomen i sig och som ett potentiellt styrdokument för att påverka barns vardagsvillkor.

För det första kan man ställa frågan vad det innebär – politiskt, socialt, kulturellt och moraliskt – att barn har en egen konvention om rättigheter. Det brukar hävdas att de behöver det eftersom de till skillnad från vuxna är beroende av vuxnas skydd. Men, som några av artikelförfattarna också diskuterar, balansen mellan konventionens beroende och autonoma barn, mellan den svaga och den starka lilla människan är problematisk att upprätthålla. Om det är så att vi befinner oss i ett skifte när det gäller synen på barn, där idén om att barnet är beroende av vuxna håller på att ersättas av idén om att barn klarar sig på egen hand, hur kan man då förstå konventionens existens? Förstärker den det autonoma eller det beroende barnet i en pågående samhällslig diskurs?

Ett andra motiv utgörs av det faktum att FN:s konvention om barnets rättigheter bidrar till att utveckla en rad överstatliga nätverk av politiker, frivilligorganisationer, lärare, socialarbetare och andra professionella grupper – nätverk som spelar en opinionsbildande och övervakande roll i den internationella diskursen om barn och barns villkor. I sådana sammanhang kan konventionen betraktas som ett internationellt, till och med globalt, styrdokument för barns livsvillkor. Fungerar den så? Har den bidragit till att etablera hållbara nätverk till förmån för alla barn, även de som lever i samhällen med stora problem?

För det tredje finns det anledning att samlat studera vilka långsiktiga spår de aktiviteter sätter som syftar till att förverkliga konventionen. Kartläggningar och uppföljningar av projekt och strategiska program görs visserligen och vi har också sett en hel del statistisk information, till exempel i samband med rapporteringar från välfärdsbokslut. Men någon genomarbetad, kritiskt granskande genomlysning av i vilken utsträckning vi i konven-

tionens spår ser förändringar av barns livsvillkor i familj, förskola, skola och fritid har mig veterligt inte skett ännu.

Sju författare – sju teman

I den första artikeln ”Barnkonventionens föregångare. Anteckningar om den polske barnläkaren och pedagogen Janusz Korczac” tecknar Sven Hartman ett porträtt där personen Korczac, hans liv och pedagogiska verk betraktas i ljuset av aktuella värdegrundsfrågor. Hartman diskuterar innehållet i barnkonventionen, främst rättighetsbegreppet, innebär i demokratibegreppet och samhällsmekanismers roll för Förintelsen med blicken riktad mot Korczacs livsgärning och texter. Han visar hur Korczac i sitt arbete tillerkände barnen ansvar och förmåga till demokratisk kompetens. Korczacs livs- och människosyn diskuteras också i jämförelse med samtida moderna strömningar. Där moderniteten förstärkte rollseparation och moralupplösning och hylade teknisk effektivitet som moralsubstitut, arbetade Korczac med rollintegrering, etik och personligt ansvar i syfte att öka människors gemenskap. I artikeln framträder Korczac och hans tankar och idéer om barn, pedagogik och lärande som både aktuella och levande.

I den andra artikeln, ”FN:s konvention om barnets rättigheter. Om perspektiv och innehåll med relevans för skolan” ger Kristina Bartley en översikt av huvudinnehållet i konventionen. Olika kategorier av rättigheter beskrivs och de fyra huvudkategorierna, rätten att överleva, rätten att utvecklas, rätten till skydd och rätten att delta presenteras. Bartley diskuterar också rättigheternas absoluta karaktär och huruvida de knyts till barnet som objekt eller som subjekt. Hon diskuterar vidare begreppet barnperspektiv och betonar vikten av att ge det en mångdimensionell innebörd, och att se att det också finns negativa barnperspektiv. En genomgång och diskussion av konventionens fyra grundläggande artiklar (artikel 2, 3, 6 och 12) tillsammans med artiklarna 28 och 29 som handlar om rätten till utbildning och utbildningens syfte, påminner om att konventionens rättigheter omfattar fundamentala villkor i barns uppväxt. Rätten till ett liv utan diskriminering, till en tillvaro som följer principen om barnets bästa, rätten till liv, överlevnad och utveckling och rätten att uttrycka sina åsikter och att bli hörd, kan alla problematiseras utifrån barns vardagstillvaro i familj, skola och fritid.

Den tredje artikeln, ”Barnets bästa i främsta rummet. Reflektioner utifrån en konferens om Barnets bästa som rättsligt begrepp i Tromsø 4-7 januari 2001” fokuserar principen om Barnets bästa. Eva-Maria Svensson låter oss ta del av diskussioner som fördes bland barnrättsforskare och rättsfilosofier under en konferens på temat Barnets bästa. Barnets bästa är en överordnad princip i barnkonventionen och tolkningar av dess innebörd är nödvän-

diga i rättsliga sammanhang, till exempel vid vårdnadstvister, fosterhemsplaceringar eller omhändertaganden. Svensson diskuterar den spänning som finns i barnkonventionen mellan synen på barnet som, å ena sidan, självständigt rättssubjekt och å andra sidan i behov av omsorg och skydd. Under konferensen behandlades dilemman huruvida Barnets bästa som juridiskt begrepp skulle hanteras som en extensiv princip, eller som en restriktiv regel. Svensson avslutar sin artikel med att påpeka att i spänningen däremellan ligger sannolikt den utmaning som rättsvetare har att leva med. Detta, menar hon, behöver inte vara något negativt. Snarare kan det bidra till att sökandet efter vad som är Barnets bästa fortsätter i konstruktiv och förutsättningslös dialog.

I den fjärde artikeln, "Juridik och politik i barnpedagogiken – om FN – konventionens dilemma" problematiserar Birgitta Qvarsell påståendet att konventionen handlar om universella rättigheter. En grundfråga i hennes resonemang handlar om innebörden i begreppet barnperspektiv. Hon menar att det är viktigt att hålla isär ett intresse för barnet som psykisk individ å ena sidan och barnet som informant om sina egna villkor å den andra. Med exempel från egen forskning visar hon hur ett genuint intresse för barn som informanter och medforskare kan resultera i kunskap om barns vardagsmiljöer som avviker från det vi normalt tar för givet, till exempel när det gäller barnarbete. Hon menar vidare att konventionen har ett etnocentrerat synsätt på barn i skola, familj och arbete något som hon menar skapar dilemman när konventionen skall förverkligas i olika kulturer.

I den femte artikeln, "Individuella rättigheter; autonomi och beroende. Olika synsätt på barn i relation till FN:s barnkonvention", diskuterar Anne-Li Lindgren och Gunilla Halldén hur barnperspektivet kan förstås som ett politiskt instrument. De gör det genom att diskutera hur förverkligandet av barnkonventionen har förankrats i den politiska strukturen under slutet av 1990-talet och hur, i denna process, barnperspektivet har fått funktionen både som motiv för politisk styrning och som ett verktyg för politisk kontroll. Med exempel från egna studier visar Lindgren och Halldén hur föreställningar om barnet som autonomt eller som beroende bland annat får konsekvenser för hur barn får komma till tals. Författarna ställer frågan om varför barn i ökande utsträckning framställs som autonoma och föreslår att det handlar om att göra barn till politiska subjekt. Här visar de emellertid att detta ofta tycks innebära att barn görs delaktiga i beslut, genom att få komma till tals och uttrycka sina åsikter. Problemet är dock att detta sker utan att de kan påverka besluten. På detta sätt, menar författarna, kan barn göras till politiskt ansvariga på ett sätt som kan ifrågasättas.

I den sjätte artikeln, "Barnets rätt till hög kvalitet i förskolan", presenterar Gunni Kärrby en översikt över hur kvalitetsbegreppet har utvecklats i perspektivet av den svenska förskolans framväxt. Hon redogör för hur kvali-

tetsfrågan i Myrdals 1930-tal handlade om den kollektiva fostrans betydelse för att utveckla demokratiska medborgare, hur kvalitet kom att handla om tillgång till daghemsplatser under 1970-talet och hur frågor om pedagogisk kvalitet blev mer och mer framträdande under senare delen av 1900-talet. Hon redovisar också för hur utvärdering av kvalitet i pedagogisk verksamhet har kommit att bli ett betydande forskningsområde. Här har kvalitetskriterier identifierats och olika metoder utvecklats för att beskriva och jämföra kvalitetsdimensioner. Barns rätt till kvalitet i förskolan diskuteras och här ger Kärrby exempel på vilka krav barn bör kunna ställa på en god förskolemiljö.

I den sista artikeln, "Barns rätt till skydd och undervisning i krigsdrabbade områden" tar oss Michael Wessells till delar av världen där FN:s konvention om barnets rättigheter konfronteras med andra barnverkligheter än de härhemma. Han visar hur utsatta barn är i länder med väpnade konflikter, och hur omöjligt det är att i krigszoner övervaka att barns rättigheter efterlevs. Utnyttjandet av barnsoldater fortsätter till exempel, trots att detta enligt barnkonventionen är förbjudet. Det vi ser i medias rapporteringar utgör bara en bråkdel av all det lidande, förtryck och tortyr som pågår mot barn i krigsdrabbade länder. Wessells betonar vikten av att etablera och upprätthålla utbildningsaktiviteter i krigssituationer. Detta för att bidra till att bevara och återuppbygga social och psykisk hälsa, planera samhällsinsatser, skydda mot våldsamheter och ge viktig information. Liksom vid andra former av internationellt bistånd kan utbildningsinsatser dock få problematiska konsekvenser. Dessa har i grunden med maktrelationer att göra och Wessells diskuterar hur man i biståndsarbete överhuvudtaget måste hantera utmaningar som innebär att mottagaren av hjälp upplever att den är påtvingad och främmande, att mottagarlandet blir beroende av biståndet och utvecklar egna resurser, och att biståndet knyts till endera parten i en konflikt och därmed bidrar till en utvidgning av konflikten. Trots dessa svårigheter menar Wessells att utbildningsinsatser är centrala för att stärka barns situationer i krigssituationer och bidra till att utveckla fred.

Solveig Hägglund

Referenser

- Barnombudsmannen (2001): *Båda är bäst, typ*. Rapport från barnens myndighet.
- Hammarberg, Thomas (2000): *Mänskliga rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter*. Stockholm: Regeringskansliet, UD info.
- SOU 1997:116. *Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. Barnkommitténs huvudbetänkande*.